

МИСТЕЦТВО УКРАЇНСЬКОЇ ПАЛІНДРОМІЇ

Паліндромія віддзеркалює певну симетрію світобудови. Паліндромний текст не може бути випадковим, у ньому конденсується конкретна даність, витворена мовою. Однак лише цієї даності є абсолютно замало, позаяк без авторського компонування вона залишається лише золотою жилою, а не ювелірним виробом. Тому саме талант і вміння автора є ключовим у паліндромотворчості, бо матеріалу для творення паліндромів є надзвичайно багато, а справжніх паліндромістів є надзвичайно мало. У різних країнах і в різних мовах. Мається на увазі весь індоевропейський мовний масив, а не складання паліндромних мозаїк з ієрогліфів (скажімо, китайських). Паліндромія є таки візуальним типом поетичної творчості, хоча її витвори можуть сприйматися і на слух, бо все ж паліндром через око проходить до розуму і серця. Паліндром складається з літер, елементів-графем, що майже завжди відповідають певним фонемам. З літер складаються слова, але варто уникати вже готових паліндромних слів, а складати свої паліндромні конструкції переплетенням і накладанням більших словесних, фразових, реченневих, текстових сполучень, – аж до максимальної межі. Мінімальною межею є дві однакові літери, що творять якесь слово, не позбавлене смислу. Проміжних обсягів може бути невідь-скільки; головне, щоб це були такі паліндромні тексти, без права на помилку, з певним смислом, наскрізною темою (або сукупністю тем і мотивів), і щоб вони були насичені поезією. Максимальну межу паліндромного тексту неможливо встановити навіть теоретично. Тут треба виходити лише з практики, звертаючи увагу на те, які тексти вже існують. Мистецтво паліндромії є одним із найфілігранніших і найрафінованіших видів поетичної творчості.

Паліндромні вірші називають по-різному: паліндроми, паліндромони, раки літеральні, перевертні... Микола Мірошніченко назвав їх, зокрема, двочитальними віршами, а також чітко підмітив взаємозв'язок звукового й візуального начала в паліндромії, назвавши свою ґрунтовну розвідку на цю тему «Побачити луну навиворіт», яка в цьому виданні слугує післямовою. Визначень паліндромії існує чимало, тобто суть у розмаїтті залишається приблизно та сама, лишень по-різному оформлена. Трохи згодом буде змога поглянути на деякі варіанти, ближчі до сучасності. А тепер погляньмо на літературу доби бароко, зрозуміло, у паліндромному вимірі. Найвидатнішим поетом українського бароко є Іван Величковський, і саме він є зачинателем нашої паліндромії. У його рукописній збірці «Млеко, от овцы пастиру належное» (1691) маємо відповідний розділ:

«РАК
ЛЪТЕРАЛНЫЙ
ест вѣрш, котóрого лѣтѣры,
и вспáк читáючися, тóй же тѣкст выража́ют.

Менè ра́ди на ра́дость богом ми́ру да́нна
Анна во да́р бо имя ми обрадова́нна,
Анна да́р и мнѣ сѣн ми́ра да́нна,
Анна ми ма́ти и та ми ма́нна,
Анна пита мя я ма́ти па́нна.

Знай всяк, аз в небѣ есм чиста ніва,
А вѣдай там я ма́ти а дѣва.

Знай о [нас в] небѣ, чистая ніво,
[О вѣдай] та́мо мати а дѣво.

Тебѣ силной все небо отверзе́ся са́мо,
О ма́ти вели́кая аки лев и та́мо.

Аки лев и тамо о ма́ти вели́ка
Аки Лот о мати и тамо толи́ка
Лот – з святих чи́на, ты – з святѣйших ли́ка.

Марія в небѣ и по смерти жи́ва,
А вѣдай тамо то ма́ти а дѣва.

Або так:

А вѣдай там ест се ма́ти а дѣва.

Аще бы и под мо́рем мо́гл лю́д перебувати
И тамо вѣдом Ісус ім, о дѣво мати.
От гроба Климентіа мо́жно то позна́ти.

Вѣдай, чита́телю, иж гроб святого Климентія, па́пы римскаго, бы́л на днѣ мо́ря.
А кожного ро́ку во па́м'ять егò мо́ре уступо́вало, гдѣ правове́рній при гробѣ егò
сла́вили Ісуса, дивнаго во святих своїх.

И се́ наза́д чита́[ти]:

И ТА́М ІСУС І [МАТ]И».

Перший паліндромний чотиривірш із цього розділу є найбільш цитованим, до того ж, у різних виглядах, що й побачимо далі. Про нього я писав багато разів, зокрема у шкiці під назвою «Звідки прирачував літеральний рак» у січневому числі «Дітей Марії» за 1995 рік: «Ще в кінці XVII століття, а саме в 1691 році, український поет Іван Величковський склав свою збірку “Млеко” (так-так, це і є молоко). І за тодішнім звичаєм він зразу ж витлумачував ту назву: “Млеко, от овци пастиру належное, або труди поетицкїи во честь преблагословенної Диви Марїи составленнїи...” І ще далі та підназва продовжувалась. Але для нас вона й так звучить дивнуvато. Проте в цьому немає нічого аж такого дивного. Бо Величковський дотримувався тодішніх норм української літературної мови. А наша мова того часу трохи таки відрізнялася від сучасної, від тієї, якою ми зараз розмовляємо, якою ми читаємо книжки і газети, якою мислимо і пишемо. Розмовна мова

тих часів була б нам дещо зрозумілішою, ніж книжна. Але саме тою, книжною мовою творилася наша рідна література тих часів. Так от, у тій згаданій вже поетичній збірці, присвяченій Діві Марії – Матері Божій, ми знаходимо дуже цікаві вірші, які автор назвав раками літеральними. Так, це були саме вірші-раки, про які наші любі читачі вже дещо знають. А сам Величковський так сказав про цей спосіб віршування: “рак літеральний єсть вірш, которого літери, і вспак читаючися, той же текст виражають”. Тобто якщо прочитаємо один рядочок з початку до кінця, а потім з кінця і до початку, то вийде одне і те ж. От, наприклад, як написано у вірші самого Івана Величковського (ніби від імені Диви Марії, яка звертається до своєї мами – Анни):

Анна во дар бо имя ми обрадованна,
 Анна дар и мнѣ сѣн мира данна,
 Анна ми мати и та ми манна,
 Анна пита мя я мати панна.

Правда, не зовсім зрозуміло, та й деякі літери читаються не так, як тепер, та є ще якась літера *ять*, якої тепер зовсім нема в нашій абетці – «ѣ» (її, до речі, слід читати як «і»). Але ж основний смисл цього чотиривірша зрозумілий, його можна вільно сприймати, незважаючи на за давнину затуманеність. А ще варто звернути увагу на рік, яким датовані і цей вірш і ця збірка: **1691**. Спробуйте перевернути текст догори ногами, а рік залишиться все той же. Цікаво? Отож. Про раки літеральні (або як їх ще називають: паліндроми) багато чого цікавого можна розповісти. Чи може, це занадто складно? *І наразі – зарані?* Та ні. Ніколи ж не пізно, тому ніколи й не зарано». Про складні матерії паліндромії деколи варто розповідати доступно, як для дітей, тож недаремно я залучив і залучатиму ще відповідні тексти (головно свої) з дитячих видань.

Згадаймо й Симеона Полоцького, який хоч одним бочком, а таки вписується в історію й нашої паліндромії. Про це й був мій сюжетик «Вірш-рак василіянина Симеона Полоцького» у травневому числі газети «Діти Марії» за 1995 рік: «Самуїл Гаврилович Петровський-Ситнянович, відомий нам як поет Симеон Полоцький, жив і творив у досить далекому від нас XVII столітті. Ім'я Симеон він прийняв при вступі до Чину Святого Василя Великого, а прізвище-псевдонім Полоцький взяв від свого рідного міста – Полоцька. Народився поет в Білорусі, освіту здобував в Україні (навчаючись у Києво-Могилянському колегіумі) та у Великому князівстві Литовському (студіюючи у Віленській єзуїтській академії), а велику частину свого життя провів у Московії, де навіть був учителем і вихователем царських дітей. Писав поет книжною українською (або українсько-білоруською) мовою, згодом перейшовши на церковнослов'янську, яка суттєво вплинула на формування мови російської. Писав Симеон Полоцький також і польською мовою. Нас тут цікавить лише один вірш Симеона, названий ним по-латинськи *Сансер* (*канцер* у дослівному перекладі означає: рак). Наші любі читачі вже здогадалися, що мається на увазі вірш-рак (та й у заголовку про це вже написано). Отже, цей двовірш в оригіналі має такий вигляд:

Со ми еу Maria ото ау раміе у мос
 Со wo Ney, ow покоу у окор wojen owoc.

Автор присвятив цей паліндром Діві Марії, заступниці миру і покровительці всіх чесних людей. А ось який вигляд може мати цей твір в українському перекладі:

Мав віру я, Марія – і рам'я, у рів – вам;
Марсе, молитва – Діві, відав ти – ломе срам.

Можливі варіанти. Для прикладу наводимо ще один наш переклад цього рака літерального:

Чемно молися Діві, від яси – лом, он – меч;
Череп масу береже, жеребу сам переч.

Правда, цікаво? Перечитайте ще і ще кожен із цих віршових рядків спереду дозаду і ззаду допереду: текст буде однаковим. У цьому неважко пересвідчитись».

Провісником нашої паліндромії можна вважати «Alphabetum inversum» Івана Ужєвича з його «Граматики слов'янської» (1643). Аргументацію висновую зі статті Тараса Лучука «Альфабетум інверсум» у лютневому числі газети «Діти Марії» за 1995 рік: «Якщо хтось хоче видатись дуже розумним, але сам ще того розуму не має, то почне говорити тобі всякі незрозумілі слова: мовляв, якщо я говорю про мудрі речі, такі мудрі, що не кожен і розуміє їх, тоді яким же мудрим маю бути я сам. Але насправді то ніяка не мудрість, а дурість, що покриває себе словесним димом. Про такого розумника кажуть, що він пускає дим в очі. Наговорить тобі сім мішків гречаної вовни, а ти стоїш і дивишся на нього, як баран на нові ворота. І не знаєш уже сам, хто з вас баран – він чи ти сам. Висновок з цих слів один – стережись такого мудрагеля. І сам не будь таким. Вчися ж ясно, зрозуміло, мудро висловлювати свої думки. Щоб вони зрозумілі були не тільки для тебе самого, а й для інших. Вчися і май насолоду з того. Як то було колись. Бо колись давно для того, щоб не знудитись під час науки, казали вчити абетку (яка, до речі, не була така проста, як тепер) не тільки від початку до кінця, а й від кінця до початку. Так радив школярам заучувати абетку Іван Ужєвич, автор першої граматики української мови. В той час, коли він написав її (а сталося це в 1643 році), ученою мовою була латина, тож усі пояснення подавались по-вченому: абетка звалась “alphabetum” (“альфабетум”), а обернена абетка, створена для того, щоб краще запам'ятовувати розміщення букв, – “alphabetum inversum” (“альфабетум інверсум”). Така наука, як виявилось, не минула даремно, бо вже менше як за півстоліття в Україні з'явилися не просто вірші (вони в нас і до того були), а обернені вірші, вірші-раки. Отож: якщо вчити альфабетум інверсум так як треба, тоді серед нас не буде анальфабетів, а будуть навіть поети».

Добірка ж паліндромних віршів для дітей у вересневому числі газети «Діти Марії» за 1993 рік мала супровідний шкiц Тараса Лучука «Вірші-раки»: «Що таке вірш – знає навіть мала дитина. Інша річ – рак. Ще коли в нас річки були чисті, то раків було – хоч руками лови. Запахаєш руку в нірку або під корчик і схопиш рака за панцир, або він тебе схопить своєю клешнею за палець. Значить, рак – то такий звір, який живе у чистій воді в норі під корчем, кусається не зубами, а клешнями, на тубубі має панцир, а до того ще п'ять пар ніг і хвіст. І рухається рак не так, як ми – вперед, а задом – навспак. І серед віршів є такі, які нагадують раків. Читаються вони не лише так, як у школі

«Їдьмо зі мною» (1965), «Їдьмо зі мною знов!» (1990), «Мандри» (1994), «Навколо світу» (1996), «Дев'яте чудо» (2005), «Паралелі» (2009), книжок для дітей «Братик і сестричка» (1960), «Листування» (1966), «Пригоди української книжки» (1972), «Щоденник школярки Мілочки» (1979), «Українська кров» (1982), «Українські діти» та ін. Виступає в періодиці як критик. Лауреат премії імені С. Олійника. Живе в містечку Порт Шерлот у Флориді (США).

Наталя Чорпіта

Народилася 3 липня 1958 року у Львові. Закінчила слов'янське відділення філологічного факультету Львівського університету ім. І. Франка та аспірантуру при кафедрі слов'янської філології. Працює викладачем сербської мови у Військовому інституті Національного університету «Львівська політехніка». Членкиня літературного гурту «Геракліт». Автор перекладів з сербської мови романів Момо Капора «Облудники» та Мілорада Павича «Остання любов у Царгороді», з польської – роману Анджея Стасюка «Дев'ять», оповідань та статей з сербської, хорватської, польської, білоруської, російської, англійської мов у часописах. Паліндроми публікувала в періодиці. Живе у Львові.

Олександр Шарварок

Народився 4 грудня 1944 року в смт. Баришівка на Київщині. Закінчив факультет журналістики Київського університету ім. Т. Шевченка (1967). Працює на журналістській роботі. Був, зокрема, відповідальним секретарем газети «Літературна Україна» (1977–1992), завідувачем відділу культури і мистецтва журналу «Київ» (2002–2004), а від 2004 року є заступником головного редактора журналу «Україна». Член Національної спілки письменників України та Національної спілки журналістів України. Автор поетичних збірок «Міра вогню» (1980), «Тиждень райцентру» (1983), «Перевесло із маминих рук» (1987), «Піщаний зодіак» (1989), «Де ти був, Адаме?..» (1993), «Всесвітня історія» (1997), «Сліпий дотик» (1997), «Дощ» (2004), «Трикирій» (2005), «Транскрипція часу» (2005), «Послання старого» (2008), роману-паліндрома «Чар Драч» (2006), збірок есеїв «Дзвони. Три етюди про Тараса Шевченка» (1995), «Від Апостола до Яготина. Враження. Настрої. Версії» (2004), «Між полюсами. Павло Тичина у контексті та без» (2006). Автор проекту й упорядник колективного збірника «Тарас Шевченко в моєму житті» (2004). Живе в Києві.

Кость Шишко

Народився 24 травня 1940 року в селі Обеніжі Турійського району на Волині. Закінчив історико-філологічний факультет Луцького педагогічного інституту (1962). Працював художником-постановником луцького міського Будинку культури. Автор книг «Сльоза олії золота», «Пісня дощу» (2001), багатьох самдруківських збірок, що побачили світ стараннями друзів. У його творчому доробку вінки сонетів, поеми, писанки, вірші-раки, безконечники, гумористичні твори. Помер 2002 року в Луцьку.

Микола Шостак

Народився 10 квітня 1954 року під Лубнами на Полтавщині. Закінчив Київський інститут іноземних мов (1977). Працює в журналістиці. Заслужений журналіст України. Автор поетичних книг «Три забуті варіації» (1992), «Оці... та інші вірші» (1994), «Поклич мене по імені» (1996), «Цвіт кропу» (2000), «Мої береги небес». Перекладає латиноамериканських, іспанських і португальських поетів. Лауреат премії «Незалежність». Живе у Борисполі.

Михайло Юрик

Народився 18 липня 1954 року в селі Вучкове Міжгірського району на Закарпатті. Закінчив Ужгородське училище прикладного мистецтва (1973) та Львівський інститут образотворчого та прикладного мистецтва (1980). Був вільним художником, паліндромі друкував у періодиці. Помер 10 січня 2005 року в Міжгір'ї на Закарпатті.

Зміст

Мистецтво української паліндромії. <i>Іван Лучук</i>	5
Іван Величковський	29
Володимир Лучук	30
Ліна Біленька	31
Станіслав Бондаренко	40
Олег Будзей.	46
Назар Гончар	53
Олександр Гордон	62
Тарас Девдюк	64
Михайло Зарічний	65
Іван Іов.	72
Олександр Ірванець	78
Віктор Капушта.	79
Валентин Кибирев	80
Ірина Кодлубай	82
Мирослав Король	83
Наталя Лобас	85
Микола Луговик	86
Іван Лучук	91
Ростислав Мельників	103
Микола Мірошніченко	105
Анатолій Мойсієнко	153
Наталя Науменко	169
Юрій Олешко	170
Віктор Остап	174
Юрій Охріменко	177
Костянтин Павляк	180
Анатолій Перерва	190
Андрій Підлісний	200
В'ячеслав Романовський	201
Василь Рябий	208
Андрій Савенець	261
Юрій Садловський	263
Володимир Сапон	265
Микола Сорока	268
Петро Сорока	270
Олексій Софієнко	273
Василь Старун	277
Михайло Стрельбицький	287
Леонід Стрельник	291
Назар Федорак	294
Ганна Черінь	295
Наталя Чорпіта	296
Олександр Шарварок	299
Кость Шишко	364
Микола Шостак	367
Михайло Юрик	368
Додаток I: Іншомовні паліндроми українських авторів (Назар Гончар, Наталя Чорпіта, Іван Лучук)	373
Додаток II: Далке реп'яшша – переклад (версії Миколи Мірошніченка й Івана Лучука)	376
Додаток III: Листи Миколи Мірошніченка до Івана Лучука	381
Побачити луну навиворіт. <i>Микола Мірошніченко</i>	401
Довідки про авторів.	417